

TÜRK MASALLARINDA GELENEKSEL VE EFSANEVİ YARATIKLAR

Doç. Dr. Umay Günay

Türk Halk Edebiyatı ürünlerinde oldukça önemli bir yeri olan ve sık sık rastlanılan geleneksel ve efsanevi yaratıklar üzerinde bugüne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Gerek masalarda, gerek halk hikayelerinin bir kısmında, destan ve efsanelerde hatta halk teması ürünlerinin bir kısmında (Karagöz, ortaoyunu, köy tiyatrosu, meddah hikayeleri gibi) zaman zaman anlatımın eksenini teşkil edecek kadar etkili, zaman zaman sadece sözü edilip geçilen bu geleneksel ve efsanevi yaratıkların tespit ve tasnifinin yapılması ve kaynaklarının araştırılarak değerlendirilmesi gerektiği inancındayız. İlk çağlardan beri Asya ile Avrupa arasında kültür alışverişinde köprü vazifesi gören Türkiye'deki kültür mahsullerinin değerlendirilerek tanıtılmasının dünya folklor ve halk edebiyatı araştırmalarındaki pek çok problemin halledilmesine yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Ancak konunun geniş olması sebebi ile bu makalede yalnızca Türk masalarında yer alan geleneksel ve efsanevi yaratıkları tespit ve tanıtmamız yanında, bunları kendi içlerinde sınıflandırmaya gayret edeceğiz.

Türkiye'de son otuz yıl içinde derlenip yayımlanan masalarda¹ tespit edebildiğimiz efsanevi ve geleneksel yaratıkları, fonksiyonları yönünden üç grupta toplamak mümkündür.

I. Bu gruba kahramanın karşısına değişik şekillerde çıkan ve daima kahramana yardımcı olan yaratıklar dahildir. Bu grupta incelemeyi uygun bulduğumuz yardımcı ve verici tipleri masalardaki fonksiyonlarına göre üçe ayırabiliriz.

a. Dini temele dayalı yardımcıları: Derviş, Hızır. Müslüman Türkiye'de tespit edilen masallar İslamiyetin derin izlerini taşımaktadırlar. Bu izlerin açık delilleri olarak dini temele dayalı Derviş ve Hızır tiplerini görmekteyiz.

"Farsça'da 'kapı kapı dolaşan dilenci' anlamına gelen derviş kelimesi, İslam dünyasında 'tarikat mensubu' anlamıyla yaygınlaştı. Dervişler mensup oldukları tarikatın esaslarına uygun şekilde taç ve asa giyer; taber, asa, keşkül, vb. taşırlardı. Nefis ve gururlarını öldürmek için dilenirlerdi. Sofiler, derviş kelimesiyle kanaatkarlığı ifade eden güçlüğü tahammül etmesi gerektiğini ifade ederler. Bazı dervişler, yalnız başlarına inziva hayatı yaşar, bazıları bir şeyhe bağlı olurdu. Şeyhin çevresinde de dervişlerin meydana getirdiği topluluk; bazen müşşidin ölümünden sonra bu makama lâyık bir dervişin baş-

kanlığı altında devam ettirilirdi. Tarikatler, bu çerçevede içinde ortaya çıkan âdâp ve erkân ile meydana gelmiştir.

Anadolu'da ilk tarikatlar Selçuklular devrinde (XI-XIV) görülmeye başlandı. Abdülkadir Ceylânî tarafından kurulmuş olan Kadiriye tarikatı, bugün de yaşayan ve tarihi kaynağı kesin olarak tespit edilmiş ilk derviş topluluğu sayılabilir. Daha sonra, bazıları vellelere bağlanan, bazıları da halifelik suretiyle meydana gelen bir çok tarikat ortaya çıktı. Dervişlerin dayandığı tasavvuf düşüncesi bizzat Hz. Muhammed'e kadar dayandırıldığı gibi, bu erkân ve adâp yine Hz. Muhammed'e ulaşan bir ermişler dizisiyle Cebrail'e ve Cebrail aracılığı ile Tanrıya bağlayan silsileyi öğrenmeye ve tarikatı tarafından talim edilen itikadın İslamiyete esas cevher olduğunu bilmeye mecbur sayılır."²

"Dervişlerin bütün tarikatlarda ortak olarak bağlandığı esasların başında zikir gelir. Zikir, Tanrıyı anmak demektir. Zikrin, derin bir dini vecd ve bir istigrak meydana getirdiği bilinmektedir. Dervişlerdeki bu hipnoz halini bazı bedeni durum ve olaylar da takip eder. Zikir sırasında görülen coşkunluk halleri yüzünden, Batı'da dervişler için havlayan, uluyan, raks eden, vb. sıfatlar kullanılmıştır. Celâleddin Rumi'nin (öl. 1273) kurduğu Mevlevî tarikatındaki dervişler sema etmek suretiyle vecd haline gelirler. Sa'diler dümbelek çalarak raks ederler. Rifailer ve Ahmedîler ateş, canlı yılan, akrep ve cam kırıkları yutarlar; bedenlerine şiş, gözlerine çivi batırırlar. Fakat bu gibi olayların ancak gerçek velleler tarafından meydana getirildiği kabul edilir. Vellelerin bu durumları Allah tarafından bağışlanan keramete bağlanır".³

Yukarıda kısaca İslamiyetteki yerini anlatmaya çalıştığımız Dervişler iyi huyları ve Tanrıya olan büyük bağlılıkları ve inançları sebebiyle Tanrı tarafından onlara bağışlanan kerametleriyle, daima masal kahramanlarının yardımcısıdır. Masal kahramanının sıkıldığı an, aniden ortaya çıkarlar, onun problemlerini hallettikten sonra ortadan kaybolurlar. Yaptıkları iyiliğe karşılık olarak bir teşekkür bile beklemezler.

Örnekler:

"Tanrıya dua ederek çeşme başında uyuya kalan kıza rüyasında bir Derviş, yılanın nasıl doğacağını, daha sonra onu nasıl okutması gerektiğini ve nasıl evlenebileceğini anlatır."⁴

"Kör olan bir Padişahın gözleri, bu padişahın atının ayağına değmediği yerden toprak getirilip gözüne sürülürse açılacaktır. Küçük oğlanın rüyasına giren Derviş toprağı nasıl ve nereden elde edeceğini öğretir."⁵

Bu motif pek çok Türk masalında kahramana verilen güç görevlerden biri olarak tekrarlanır. Genellikle masalların başlangıcında ortaya çıkan bu motife bağlı olarak gerçekleştirilen seyahatle birlikte masaldaki olaylar gelişir, bu görevin başarılmamasıyla birlikte masal kahramanı bütün masalarda hemen hemen müşterek son olan mutlu evlilik ve taca sahip olur.

"Babasının cellatlara teslim ettiği kızı lalası cellatlardan kurtarır. Kız bir ağacın altında uyuyakalır. Bir atın nal sesleri ile uyanır, karşısında bir Derviş görür. Derviş, kızı ahiret evladı olarak yanına alır. Kıza hediye olarak Kur'an-ı Kerim yollayan Yemen Padişahının oğlu ile kızı evlendirir."⁶

"Fakir bir adam para kazanmak üzere yola çıkar, karşısına çıkan Derviş onu zengin edecek bir kamçı hediye eder."⁷

"Bir Derviş birbirlerine kavuşamamanın acısıyla kendilerini öldüren masal kahramanlarının sırtlarını sıvazlayarak onları uykudan uyandırır gibi canlandırır."⁸

Çocuğu olmayan Padişahların yolda rastladıkları Derviş'in verdiği elma ile çocuk sahibi olmaları motifi, Türk masal ve Halk Hikayelerinde oldukça yaygındır. Bazı masalarda bir elma da padişahın atı için verilir. Sultan hanım bir çocuk sahibi olurken at da bir taya sahip olur. Elma veren Derviş, yeni doğan çocuğa ve taya olağanüstü güçler verir. Doğumlarından sonra olağan üstü güçler vermezse daha sonra gelişen olaylarda ortaya çıkarak masal kahramanına yardımcı olur.⁹

Umumiyetle masal kahramanlarının yardımcısı olarak gördüğümüz Dervişlerin bazı masalların bölgesel varyantlarında kötü tip olarak ortaya çıktıkları olur. Erzurum'dan derlenen masallar arasında kızların evlendikleri Dervişler insan yerler, kızlara ve çevrelerine kötülük ederler.¹⁰ Ancak bu masalların diğer varyantlarında bu tipler, "İçci Baba"¹¹ "Bostancı Dede"¹² isimlerini taşıyan insan eti yiyen kötü insanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. İstisnai iki örnekte görülen bu kötü derviş tipinin bizim sınıflandırmamızı etkilemeyeceği kanaatindeyiz.

Hızır: "Hızır, Türk halk inançlarına göre ölmezlik sırrına ermiş bir kişidir. İslam geleneklerinde yer alan, Kur'anın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inanışların üç ana kaynağı vardır: 1. Gilgamiş Destanı; 2. İskender Efsanesi (pseudokallisthenes) İlyas ile Haham Yeşna Bin Levi hakkındaki Yahudi efsanesi...

Tasavvufta, Hızır bir veli sayılır. Sofi'lere göre her dönemin bir Hızır'ı vardır. Her Nakib-ül-Evliya, Hızırdır. Hava, deniz ve dünyanın bütün gölgeleri onun buyruğu altındadır. Denizde, Tanrının halifesi, karada vekilidir...

Hızır, İsrail ile konuştuğundan sonra yeryüzünde Tanrının gerçek dinini korumak için ölmezliğe erişmiştir. Hz. Muhammed ile konuşmuş, Kadisiye savaşında bulunmuştur. Kudüs'te oturur, her cuma Mekke, Medine ve Kuba'da, Cebel-i Zeytun'da namaz kılar."¹³

Halk Hızır'ı Peygamber kabul eder: Hızır Aleyhisselâm, Hızır Nebi ve Peygamber veya mübarek bir zat diye anar. Hızır, darda kalanların yardımına koşar: "Kul bunalmayınca Hızır yetişmez," atasözü bu anlamda kullanılır. İnsanlara zenginlik, yeryüzüne yeniden hayat veren bir ulu sayılır. 6 Mayıs'ta kutlanan halk takviminde yazın başlangıcı sayılan Hıdırellez (Hıdır-İlyaz) ile ilgili türlü inanışlar ve gelenekler bundan doğdu. Bu günün iki kardeş olan Hıdır ve İlyas'ın buluştuğu gün olduğuna inanılır. Halk arasında Hızırın ölmezliğini zaman zaman dünyayı ziyaret ettiğini, insanlarla ilişki kurduğunu anlatan fıkralar ve hikayeler vardır...

Çoğu söylentilere göre Hızır hem denizlerin, hem karaların sahibidir, darda kalanların yardımına koşar.

İslam ülkelerinde ve özellikle Anadolu'da Hızır, İlyas, Hıdırellez sözleriyle adlandırılan bir çok makam vardır. Türk folklorunda Hıdırellez ile ilgili

sayısız inanışlar ve her yıl o gün ve gecede uygulanan gelenekler yer almaktadır." ¹⁴

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Hızır, Tanrının yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisidir. Bunları masal kahramanlarının yardımına yetişir, onları sıkıntıdan kurtarır, gitmek istedikleri yere bir anda ulaştırır. Hızır aniden ortaya çıkar, işi bittikten sonra da gözden kaybolur. ¹⁵

Hızır hakkındaki inançları nakleden bir masalın özeti şöyledir:

"Bir Padişah Hızır'ı bulup getirene istediğini vereceğini duyurur. Fakir bir adam, ailesini açlıktan kurtarmak için Padişah'a Hızır'ı bulabileceğini söyler ve Padişah'tan ailesine ömür boyu yetecek bir servet alır, 40 gün de süre ister. 41. gün Padişahın huzuruna çıkar, Hızır'ı bulamadığını söyler, Padişah sırayla üç vezirine kendisine yalan söyleyen bu adama ne yapmak gerektiğini sorar. O sırada fakir adamın yanında bir çocuk peyda olur. Birinci vezir: 'Efendim, bunun etini parça parça kesip kasap dükkanlarına asmalı.' der. İkinci vezir: 'Padişahım bunun derisini yüzmeli, içine saman doldurmalı.' der. Üçüncü vezir ise: 'Efendim, bu fakir bir adam, zaruret yüzünden yalan söylemiş. Sizin şanınıza yakışan bunu affetmektir.' der. Padişah çocuğa: 'Sen kimsin? Nereden geldin?' diye sorunca çocuk: 'Padişahım, birinci vezirinin babası kasaptı, sözleriyle aslımı cibilliyetini gösterdi. İkinci vezirin babası yataklıkçı, derici idi o da aslımı gösterdi. Üçüncü vezirin ise vezir oğlu vezirdir, sözleriyle bunu ispatladı. Ben de fakir adamı utandırmamak için buraya geldim. Hızır istersen işte Hızır, vezir istersen işte vezir.' der kapıdan çıkar gider. Meğer Hızır, çocuk kıyafetine girip oraya gelmiş." ¹⁶

Hızır da Derviş gibi, zaman zaman masal kahramanlarının rüyalarına girerek, onlara yardım eder.

"Allahın Belası, ben Sarı Devi nasıl öldürebilirim diye düşünerek uykuya dalıyor. Rüyasında Hızır'ı görüyor. Hızır diyor ki: "Oğlum sen çok doğru ve sadık bir insansın. Sana Allah yardım edecek. Kalk abdest al, iki rekat namaz kıl, bismillâh de, dut ağacına sarıl. Dut ağacı devrilinece bir tavşan ortaya çıkacak, sen o zaman tazı sahver, tazı tavşanı tutunca, tavşanın karnındaki kutuyu al. Böceklerin ikisini hemen öldür. Üçüncüsünü dev çatlayınca öldür." ¹⁷

İslami kaynaklara doğrudan doğruya bağlı olan, Derviş ve Hızır isimlerini taşıyan her iki tipin de, halk inançları arasında yaşadıkları biçimde, aynen masallara aktarıldıklarını görmekteyiz. Bu iki tip de masalci muhayyilesinin hâsıl ettiği hayali tipler değil, halkın dini inançlarıyla yaşattığı ve gerçekten de ümit bağladığı ve güvendiği tiplerdir. Türk masallarında masal kahramanlarının mutluluğa ve başarıya ulaşmalarında iyi bir müslüman olmaları önemli bir yer tutar. ¹⁸

Hızır ve Derviş, masalarda genellikle müşahhas biçimde tasvir edilmemektedirler. Bazen pir-i fani, ak sakallı, ak saçlı bir ihtiyar şeklinde anlatılan ihtiyarların Hızır olduğunu, masal kahramanı işi bittikten ve ihtiyar ortadan kaybolduktan sonra anlar. Nadir Hızırın genç bir erkek veya çocuk biçiminde tasvir edildiği de olur. Masal kahramanının imanlı ve iyi niyetli olması, Derviş veya Hızır'dan yardım görmeleri için yeterlidir. Her iki tip de yaptıktan yardım kasabığında bir türlü malikat kabul etmedikleri gibi teşekkül bile beklemeyen ortadan kaybolurlar.

I. b. Olağanüstü Niteliklere Sahip Yardımcılar: Zümrüti Anka Kuşu, Konuşan Atlar, Periler, çok yemek çok içmek, dağları yerinden kaldırmak gibi bir tek olağanüstü gi-ce sahip insanlar.

1. Zümrüti Anka gerçek hayatta var olmayan, ancak masalarda bugünkü uçak gö-revini üstlenen bir kuştur. Zümrüti Anka Kuşu konuşma kabiliyetine sahiptir, ayrıca sır-tında kırk batman et, kırk batman su ve masal kahramanını taşıyabilecek güçtedir.

Türk masallarında Zümrüti Anka Kuşuna ümumiyetle şu şekilde rastlanmaktadır:

"Zümrüti Anka Kuşu yılda bir kere yumurtlamış, yumurtadan çıkan yavru-larını her yıl, bir yılan veya bir ejderha yermiş. Masal kahramanı tesadü-fen Zümrüti Anka Kuşunun yuvasının bulunduğu ağacın altında uyur. Yılan veya ejderha, yavruları yemek üzere geldiğinde yavruların bağırsıklarından uyanır, yılanı veya ejderhayı öldürür, yavruları kurtarır. Müteşekkir olan Zümrüti Anka Kuşu, şükran borcunu ödemek üzere kahramanı yer altı dün-yasından yerüstü dünyasına veya kahramanın ulaşması çok güç olan uzak ül-kesine ulaştırır. Bu yolculuk için kırk batman et ve kırk batman su ister. Se-yahat süresince masal kahramanı, Zümrüti Anka Kuşuna hak dedikçe et, huk dedikçe su verir. Bazı masalarda varmak istedikleri yere çok az bir me-safe kaldığı sırada kırk batman et biter, kuş et isteyince masal kahramanı he-men baldırından bir parça et keser ve kuşun ağzına verir. Masal kahramanı memleketine ulaşınca Zümrüti Anka kuşu onun bacağından kopararak ver-diği eti geri yerine koyar, masal kahramanı eskisinden iyi olur."¹⁹

2. Konuşan Atlar: Türk masallarında atların gerek ulaşım vasıtası, gerek yardımcı olarak önemli yerleri vardır. Bilindiği gibi Türkler beş bin yıllık tarihlerinin hemen dörtte üçünü göçebe olarak geçirmişlerdir. Yerleşik medeniyete geçtikten sonra bi-le Türklerin bir kısmı göçebelikten vazgeçememişlerdir. Atlı Göçebe medeniyeti adı ve-rilen bu uzun devrin Türk milletinin kolektif şuuraltında yer tutması çok tabiidir. Türk-lerin ilk yurdu olan Orta Asya'daki mezarları açıldığında insan iskeletleriyle at iskelet-leri birarada bulunmuştur. Sözlü ve yazılı halk edebiyatı ürünlerinde at, bir kullanma va-sıtasından ziyade kahramanların dostu olarak geçmektedir. Gerçek hayatta uzun asırlar boyunca bu kadar değer taşıyan atların masallara daha güçlü, daha becerikli bir yardım-cı biçiminde aksettelerine şaşmamak gerekmektedir. Özellikle Türk destanlarında su-dan çıkan at aygırlar çok önemli bir yer tutarlar. Bu tür atlarla ilgili efsanevi inanışlar vardır.²⁰ Türk masallarına da bu motif çeşitli biçimler aktarılmıştır.

Örnekler:

"Masal kahramanı ele geçirdiği sihirli nalı suya atınca sudan Ateşkâr oğlanın atının kardeşi çıkar. Masal kahramanı ile nişanlısı sudan çıkan at-aygıra bi-nip kaçmaya başlarlar. Ateşkâr Oğlanın atı, masal kahramanı ile nişanlısının kaçmakta olduklarını Ateşkâr Oğlan'a haber verir. Ateşkâr Oğlan atına at-lar, bunların peşine düşer. Sudan çıkan o at-aygır öyle bir nara atıp, Ateşkâr Oğlanı sırtında taşıyan kardeşine der ki: 'Ey saçlı buçuk, o melunu neden ark-am sıra getiriyorsun, öyle bir şahlan onu yere vur ki, yedi parça olsun.' O at da kardeşinin sözünü dinliyor, Ateşkâr Oğlanı yere çarpıyor. Masal kah-ramanları kurtuluyorlar."²¹

"Devin yanına giden Keloğlan'a, adı Dıldül olan at: 'Dev seni yiyecektir, de-vin benim önüme koyduğu kemikleri domuzlara verip, domuzların önüne

koyduğu üzümle bana verirsen seni kurtarırım.' der. Keloğlan söylenileni yapar, domuzlar gündün güne zayıflarlar, at ise kuvvetlenir. Düldül, kaçma zamanının geldiğini haber verince, Keloğlan atın istediklerini yanına alarak yola çıkarlar. Kendilerini takip eden devin boğulmasını sağlarlar. Keloğlan gene bu atın yardımıyla devin malına da sahip olur."²²

"Küçük Şehzade, Derviş'in tarif ettiği yolla Bengiboz isimli atı bulur. Bengiboz: 'Eğer sen Padişahın küçük oğlu olmasaydın şimdi burada parçalayacaktım, ancak babandan sonra benim sahibim yalnız sen olabilirsin. Getir yemiimi, suyum, yiyeyim içeyim de gidelim.' der. Şehzade Bengiboz'un yardımı ile hem babasının gözlerinin açılmasını sağlayan toprağı, hem de Dünya Güzeli ile evlenmeyi başarır."²³

"Oduna giden baba kız ormanda birbirlerinden ayrılırlar. Kız bataklıkta bir tay bulur, insanlarla konuşabilen bu tay ve tayın annesinin yardımlarıyla kız mutlu ve zengin olur."²⁴

"Çocuk babasının yanından çıkıp, sarayın tavlmasına gidiyor. Orada diğer bütün atlardan farklı bir tay görüyor, bu tayın kendisine uygun bir at olacağını düşünüyor. Atı ayrı bir yerde üzüm ve arpa ile besletiyor. Diğer taraftan bir tarlayı da kırk gün sulatıyor. Kırkbirinci gün ata atlıyor, tarlada öyle bir koşturuyor ki, at kırk gün sulanıp çamur içinde olan tarladan toz çıkartıyor. Masalın devamında Şehzade kendisine verilen zor görevleri bu atın tavsiyelerine uyarak başarıyor."²⁵

Örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak masal kahramanlarının atlarla karşılaşma şekilleri ve onları yetiştirme tarzları daima yukarıdaki örneklerdeki gibidir. Zaman zaman kahramana iki veya üç tüy vererek ortadan kaybolan, bu tüyler birbirine sırtıldığı veya tüylerden biri yakıldığı zaman hemen geri dönen atlar da vardır.²⁶ Masal kahramanının yardımcılığını üzerine alan atlar, kahramanlar sürekli başarıya ve mutluluğa erişinceye kadar, onlara yardımcı olurlar.

3. Periler: Türk masallarında periler çok güzel ve olağanüstü güçleri olan insan şeklinde tasvir edilmektedirler. Perilerin her şekle girme güçleri olmakla beraber, en çok güvercin biçimiyle masallara aksederler. Ayrıca nar, limon gibi meyvaların, kütük gibi eşyaların içinden de çıktıkları olur. İyi yürekli masal kahramanlarına daima yardım ederler, masal kahramanlarına kötülük edenleri de cezalandırırlar. Peri kızlarının insan kılıfına girerek insanlarla evlenenleri ve onlara yardımcı olanları da vardır.

Örnekler:

"Nalıncı Mehmet Efendi, güzel bir kütük bulur, boş bir zamanında takunya yaparım diye evine getirir, kapının arkasına koyar. Mehmet Efendi evden çıkınca kütük açılır, içinden güzel bir kız çıkar, ellerini çırpar, kütükten 14 kız daha çıkar, önce çıkan kız kütükten çıkan kızlara yapılacak işleri söyler. Mehmet Efendinin evini siler, süpürürler, yemeklerini pişirirler, o evine dönmeden hepsi kütüğün içine girip kaybolurlar. Bu olay iki kere daha tekrarlanınca Mehmet Efendi evden çıkıyormuş gibi yapar bir köşeye saklanır, evni temizleten, yemeklerini pişirten peri padişahının kızını yakalar. Mehmet Efendi ile Peri Padişahının kızı evlenirler. Daha sonra Mehmet Efendi, Padişahın kendisine verdiği güç görevleri, peri kızının yardımıyla başarı ve memleketine Padişah olur."²⁷

"Çeşitli meyvaların (nar, turunç, limon gibi) bir su başında kesilmesi sonunda ortaya çıkan peri kızları, padişahın oğlu ile evlenirler. Padişahın oğlu araba ve eşya almaya gittiğinde genellikle bu peri kızının yerine bir çingene kızı geçer. Çeşitli varyantlarda peri kızı kendisini çingene kızından korumak için sırasıyla iki gül, mendil, selvi, at, beşik, çuvaldız biçimlerine girerler. Çuvaldızı bir ihtiyar kadın bulur, peri kızı çuvaldızken insan kılıfına girer. Bu yaşlı kadının yardımıyla şehzade ile birbirlerine kavuşurlar. Çingene kızı cezalandırılır."²⁸

Bazı perilerin anahtarla açılan kapıları veya başlarının içinden periler ülkesine geçer. "Kuş kılıfında gelip, delikanlı olan periler, padişahının oğlu uyuyunca prenses kocasının perçemleri altındaki anahtarı alır, kulaklarındaki kilitleri açıp, periler ülkesine geçer."²⁹

Bazı periler bir hamamda veya fakir bir kulübede doğum yapan iyi kalpli, fakir kadının doğan kızına, onları zenginliğe ve mutluluğa kavuşturacak olağanüstü özellikler verirler.

"Gülünce yüzünde güller açar, yıkanınca suyu altın kesilir, ağlayınca gözlerinden inci mercan saçılır, parmağından yüziği çıkarılınca bayılır."³⁰

Aynı masalın bir başka varyantında:

"Tuttuğu altın olsun, gülünce güller açılın, gezdiği yerler çayır çimen olsun"³¹ şeklindeki dilekler gerçekleşir. Gene aynı masalda kötü kalpli teyze kardeşinin doğum yaptığı yere gider, onun da aynı yerde bir kızı olursa da periler bu bebeğe kötü dileklerde bulunurlar:

"Birinci peri alınca, ikincisi ağzına, üçüncüsü de eme" diyince çocuğun alından bir hortum çıkar, ağzına girer."³²

4. Olağanüstü hünere sahip kahramanlar: İçinde buldukları masallarda daima kahramanın karşısına beklenmedik zamanlarda çıkıp, ona yardımcı olan bu kahramanlar, yaptıkları işe göre isimlendirilmektedirler. Bir tek olağanüstü hünere sahip olan bu insan yardımcıları, bazen masal kahramanına güç görev verilmeden, bazen güç görev verildikten sonra ıssız bir yerde bir müddet arayla iki veya üç kişi olarak ortaya çıkarlar. Her birinin ya kazanlar dolusu yemek yiyip doymamak, denizler dolusu suyu içtiği halde susuzluğunu giderememek, ağaçları ip gibi eğirebilmek veya dağları bir yerden kaldırıp diğer bir yere koymak gibi hüneleri vardır. Masal kahramanına verilen güç görevler, bu yardımcıların başaracakları tipten olduğu için kahraman başarıya ve mutluluğa erişir. Bu yardımcıları da, diğer pek çok yardımcının yaptığı gibi mükafat kabul etmeksizin eski yerlerine dönerler.

Bu olağanüstü yardımcıların benzerleri Stith Thompson'un "The Types of the Folktale"³³ isimli kataloğunun üçüncü cildinin 137. ve 186. sayfaları arasında olağanüstü yardımcıları başlığı altında tanıtılmışlardır. Rus masallarının yapılarını inceleyen V. Propp'un "Morphology of the Folktale"³⁴ isimli eserinin 45-46. sayfalarında yer alan XIV. fonksiyonunun "Kahramanın Hizmetine Giren Karakterler" başlığı taşıyan 9. grubunda bu tip yardımcıları yer verilmiştir.

"Taş Yoğuran: Masal kahramanı bir kayalığa gelir, orada anadan üryan ağzı yüzü belirsiz, kayaları hamur gibi yoğuran bir adam görür. Adam kayalara

yumrukla vurup hamur ediyor." 35

"İğ Eğiren: Ormanın içinde anadan üryan, ağı gözü belirsiz bir adam meşe ağaçlarını çekip, iğ gibi eğirip ince iplik gibi yapıyor." 36

"Yer Dinleyen: Avcı Mehmet'in oğlu memleketinin dışına çıkıyor, yolda kuşağını yere koymuş, dinleyen bir yardımcıya rastlıyor. Bu yardımcı daha sonra karıncaların dilini bildiği için karıncalara bir kile dağılmış buğdayı toplatıyor." 37

"Silip Süpüren: Avcı Mehmet'in oğlu ile Yer Dinleyen yolda giderken bir değirmenin öğüttüklerini avuç avuç yiyen bir adam görürler. Silip Süpüren de bunlara katılır." 38

"Dağ Deviren: Avcı Mehmet'in oğlu, Yer dinleyen ve Silip Süpüren bir kaç günlük yol gittikten sonra bir dağı kaldırıp, diğerinin üstüne koyan bir adam görüyorlar. Dağ Deviren de bu gruba katılır." 39

"Derya Yutan: Kaynar suda yıkanır" 40

"Dal Tartan: Deniz dibinden kayıp yüzüğü çıkarır." 41

"Seyrek Basan: Çok uzun adımlar atar." 42

İlgili masalarda kahramanlara, bu yardımcılarıyla hal edebilecekleri görevler verilir.

İ.c. Tilki, güvercin, sıçan, yılan, karınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek gibi çeşitli hayvan biçimlerinde masal kahramanlarına evlenmek üzere talip olan, kötülük etme gücüne sahip oldukları halde daha önce kendi isteklerinin yerine gelmesinde yardımcı olan, küçük kardeşlere ve evlendikleri kişilere yardımcı olan karakterler, bu ana sınıfın üçüncü grubunu teşkil ederler. Biz bu karakterlerin açıklanmasında islâmi kaynaklarda cinlerle ilgili bilgilerin faydalı olacağını düşünerek bu bilgilerin bir kısmını aşağıya almayı uygun gördük:

İmam-ı Şibli'nin, Muhammed Ferşad tarafından tercüme edilen ve 1974 yılında İstanbul'da yayımlanan "Cinlerin Esrarı" isimli eserin önsözünde, bu kitabın cinlerin varlığını İslam dinine ait kaynaklara dayanarak ispat edebilmek için hazırlandığı belirtilmektedir. Bu eserde İslam büyüklerinin kuran tefsirine dayanarak cinleri üç sınıfa ayırdıklarını görüyoruz. Ebul-kasım Es-Süheyli'nin tefsirine göre "1. Yılan kılığında olan cinler. 2. Siyah Köpek şeklinde olan cinler. 3. Uçan rüzgâr şeklinde olan cinler." 43

İbni Ebid-Dünya (Mekayiduş-Şeytan) adlı eserinde Hz. Muhammed'in şöyle buyurduğunu yazmaktadır: "Allahü Teâlâ cinleri üç sınıf olarak yaratmıştır. 1. Yılan ve akrep, 2. Havadaki rüzgâr gibi 3. Hesap ve ikaba maruz olan sınıftır." 44

Ebu Bekr Muhammed bin Cafer bin Sehl El Amiri El Haraitî ise: "Bize hadis uleması Ebu sa'lebe tariki ile, Allah Resulunun (S.A.V.) şöyle buyurduğunu nakl etmiştir demekte ve bu eserde de cinler üç sınıf olarak gösterilmektedir: 1. Kanatlı olup havada uçan cinler, 2. Yılan ve köpek olan cinler. 3. Bir yerden diğer yere göçen cinler. Bu sınıfların dışında aynı eserde cinler hakkında şu bilgiler verilmektedir. Cinler her kılığa girebilirler, çok ince ve ufaktırlar. Cinler bazen hayra, bazen şerre karşılık verirler. Ayrıca cinlerin evlendikleri, üredikleri ve yiyip içtikleri de bu eserde uzun uzun anlatılmaktadır." 45

Londra Üniversitesi sosyoloji Profesörü Westmark'ın "İslam Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Arta Kalan ve Kalıntı Halinde Yaşayagelen İtikatlar isimli eserinde 46 de cinler hakkında bilgi verilmiştir.

Bu esere göre cin, insanlardan evvel yaratılmış göze görünmez bir cins mahluktur. Bu eserde Fas Sultanlığındaki inançlar anlatılmaktadır. Buna göre cinlerin asıl vatanları

yer altında ise de yer yüzüne çıkmayı pek severler. Cinler insan gibi görünebilirler ve bazen insanlarla evlenebilirler. Issız yerler cinler yönünden tekin değildir.

İslam memleketlerinde cinler hakkında hüküm süren itikat ve ameller bir çok tabakalara ayrılabilir. Bunlardan bir kısmı eski Arap putperestliğinden beri (Arabistan'da) yaşayıp kalmışlardır. Diğerleri yeni din tarafından bunların arasına sokulmuştur. Diğer bir kısmı ise muhammediliğin dağıldığı memleketlerin kendi evvelki itikat ve amellerinden kaybolmayıp, kalan İslamiyetten evvele aittir. Eski Arapların cin hakkındaki itikatları İslamiyet tarafından büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.⁴⁷

Bu iki eserden özet olarak aktardığımız ve iltibas ettiğimiz görüşlerin yardımı ile müslüman Türk masallarında oldukça geniş bir yer tutan tilki, güvercin, sıçan, yılan, karcınca, bülbül, kedi, atmaca, kara köpek, vs. gibi hayvan biçiminde ortaya çıkan, iyilik ve kötülük yapabilen, insan kılığına da girebilen karakterleri yukarıda açıklamaya çalıştığımız cin inancına bağlamak, kanaatimize göre yanlış olmayacaktır. Türk masallarında doğrudan doğruya cinlerden bahsedeneri çok nadir olduğu gibi, zaten bu sınıftan korulduğu için genellikle "iyi saatte olsunlar" tabiri yaygındır. Yukarıdaki sınıflamaların her üçünde de cinlerin yılan biçiminde, iki sınıflamada ise siyah köpek şeklinde görünmeleri ortaktır. Gene her üç sınıflandırmada da cinlerin kanatlanıp uçabildikleri belirtilmektedir. Elimizdeki örneklerdeki yılan olarak ortaya çıkan evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, eşi sırrını söylediği için güvercin olup uçan⁴⁸ veya kara köpek⁴⁹ şekline giren evlendikten sonra yakışıklı bir delikanlı olan, ancak sırrı söylenince ortadan kaybolan karakterler, yukarıdaki cinlerle ilgili inançlara paralel örnekler gibi görülmektedirler.

Örnekler: "Çocukları olmayan bir aile, bu dileklerini, dile getirirken hacadan bir yılan düşer, yılan: Korkmayın, siz Allahtan evlat istediniz, işte Cenab-ı Allah da beni size gönderdi, der. Daha sonra yılan Padişahın kızıyla evlenmek istediğini söyler. Padişahın verdiği üç güc görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, yılanın bile arasından geçemeyeceği kadar sık bir çit, yüz tane aynı boyda ve aynı renkte süvari) yılan bütün istekleri yerine getirir. Düşünden sonra yılan, yakışıklı bir delikanlı kılığına girer, ancak eşinden bu sırrını saklamasını ister. Bir süre sonra kız, kardeşlerine, kocasının sırrını söyler. Sırrı açıklanan yılan, bir güvercin olur, uçar. Kız, erkek kıyafetine girip kocasını aramaya çıkar. Bir Keloğlan'dan, bir havuzdan yaklaşıp insan olan güvercinlerin yerini öğrenir. Oraya gider, kocasını bulur. Kocasını ile beraber yola çıkarlar. Peşlerine bir dudağı yerde, bir dudağı gökte bir arap düşer. Oğlan bu arabın annesi olduğunu kız eğer üç kere 'Sevdiğinin başı için bize dokunma.' derse kendilerini bağışlayacağını söyler. Kız bu sözü üç kere tekrarlayınca Arap: 'Bunu sana öğreten oğlumdur. Haydi oğlum seni insan oğluna verdim.' der. Bunlara yeniden düğün yapılır."⁵⁰

Burada masalçı, bunların peri olduklarını belirtmektedir.

"Çocuksuz bir aile çocukları olması için Allaha yalvarırlar, dokuz ay sonra kadın bir sıçan doğurur. Sıçan padişahın kızı ile evlenmek ister. Padişahın kızını vermek için yerine getirmesini istediği üç görevi (Padişahın sarayından daha yüksek bir saray, arasından yılanın bile geçemeyeceği kadar sık bir çit, bütün cemaat yediği halde bitmeyen bir tabak yemek) yerine getirir. Padişahın kızı odaya girip de karşısında bir sıçan görünce sıçana bir tekme vurur, sıçan güvercin olur uçar gider. Kız bunda bir ar olduğunu düşünerek peşine düşer. Bir kayanın dibinde kendi kendine su dolup ağzını bağlayıp, kayanın

içine giren tulukları takip eder, içeride bir yiğitin oturduğunu görür. Yiğit: 'Geldin mi, ben senin kocamın, sırrımı söyleme, annem peşimize düştü, seni öldürmek niyetiyle geziyor.' der. Bunlar kaçmaya başlarlar, anasının öfkeyle kendilerine yaklaştığını görünce oğlan kızı bostan yapar, kendisi bostancı olur. Kadın bostancıya bir kızla oğlan aradığını söylüyorsa da oğlan belli bir cevap vermiyor. Kadın bırakıp gidiyor. Bunlar gene kaçıyorlar. Annesinin yaklaştığını görünce kızı bağ yapıyor, kendisi bağmancı oluyor. Annesi: 'Buradan iki kişinin geçtiğini gördün mü?' diye soruyor. Oğlan: 'Sana üzümlerimi ucuz satarım.' diyor. Kadın gene yollara düşüyor. Bunlar da kaçmaya başlıyorlar. Bir çukur yere geliyorlar, annesinin yüksekte olduğunu görünce bizi görür diye oğlan kızı değirmen yapıyor, kendisi değirmenci oluyor. Kadın bu sefer oğlunun sır sahibi olduğunu hatırlayarak bu değirmenin gelini olduğunu anlıyor. Yukarıdan bir taş alıp yuvarlıyor. Bunların ikisi de ölüyorlar."⁵¹

Her iki masalda da Padişah kızlarına talip olan hayvan biçimindeki karakterleri aynı şekilde kılık değiştirdiklerini ve insanüstü güçlere sahip olduklarını görüyoruz. İkinci örnekteki masal aynı zamanda nadir olarak kötü son ile biten masallara da örnektir

"Çocuğu olmayan bir padişahın eşi bir yılan doğurur. Evlendiği bütün kızları öldürür. Evlendiği son kız kırk kat elbise giyer. Kendisi bir kat elbise çıkarınca, yılan da bir kat deri çıkarır. Sonunda kırk kat deri çıkınca yılan yakışıklı bir delikanlı olur."⁵²

Bir padişahın evlenme çağındaki kızları, evlenecekleri kişiyi seçmek için pencerenin önünden geçenlere mendil atarlar. Küçük kızın mendilli bir leyleğe isabet eder. Leylek kızı bir saraya getirir ve onu periler padişahının oğlu ile evlendirir."⁵³

"Bir padişah kızını ilk isteyene vermeye karar verir. Kızı ilk olarak topal bir leylek ister. Leylek, prensesi hizmetçi olarak satar. Kız, hizmetçi olduğu evin oğlunun dadısıyla evlenmediği için kuyuda hapis olduğunu görür ve onu kurtarır. Oğlanı kurtardığı için azat edilir. Prensesin ikinci olarak satıldığı evin oğlu delidir. Bu oğlanın aklını kazanda kaynatan büyücüyü öldüren kız, bu evden mükafatlarla ayrılır. Üçüncü olarak dilsiz bir kızın yanına hizmetçi olarak satılan kız, dilsiz kızın sırrını çözmeye çalışırken kocası olan topal leyleğin her gün dilsiz kızın yanına geldiğini ve tüylerini çıkararak yakışıklı bir delikanlı olduğunu görür. Topal leyleğin tüylerini yakınca büyü bozulur. Leylek insan olarak kalır, prensesle yeniden evlenirler."⁵⁴

"Padişahın kızı bahçede otururken bir kuş gelir, bohçasını kapar, kaçırır. Prenses bu kuşu aramaya çıkar. Kuş aslında perilerin elinde esir olan bir bey oğludur. Geceleri şekil değiştirerek insan olur. Bohçasını kaçırır ve geceleri insan olan bu kuşun yanında bir süre kalan kız hamile kalınca kuş, kızı ailesinin yanına bırakır. Hergin eşini ve çocuğunu ziyarete gelen kuşun tüylerini ailesi yakar. İnsan kılığına giren kuş, büyük bir ateş yaktırır ve bütün ailesinin ateşin etrafında 'Hasan Çelebi' öldü diye ağlamalarını ister. Büyük ateşin etrafında herkesin ağladığını gören kuş biçimindeki periler kederlerinden kendilerini ateşe atarlar. Hepsi yanar."⁵⁵

"Çocuksuz bir kadın bir yumurtayı kırk gün beşikte sallar, bir tavuk çıkar. Padişahın oğlu hergün gelip bahçesinden nar ve gül koparan tavuğu izler,

onun silkinip güzel bir kız olduğunu görür. Bu tavuk ile evlenir. Eşinin tavuk kılığında çıkıp düğüne gittiği bir gün, onun tüylerini yakar. Karısına kavuşur."⁵⁶

"Bir babanın vasiyeti üzerine küçük erkek kardeş, büyük erkek kardeşlerinin muhalefetine rağmen, üç kız kardeşini de ilk kismetlerine (kuş, tilki, kurt,⁵⁷ dev, karınca, bülbül⁵⁸, tilki, atmaca, şahin⁵⁹) verir. Daha sonra nişanlısını aramaya çıkan küçük oğlan, insan kılığına da girebilen ve kız kardeşleri ile evli olan bu karakterlerin yardımıyla nişanlısına kavuşur."

"Padişahın küçük kızı cirit oynarken kara köpeğe vurduğu için Kara Köpek ile evlendirilir. Kara Köpek eşini çeşitli denemelerden geçirir. Bu güç görevlerin bir kısmının çözümlenmesinde Kara Köpek eşine yardım eder. Kız, sır saklamayı öğrendiği ve güç görevleri başardığı için Kara Köpek insan kılığına girer ve evlilikleri yenilenir."⁶⁰

"Padişahın kızlarının çok sevdikleri bir atları varmış. Bir gün küçük kız bu ata üzüm verirken at silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Bu delikanlı ile küçük kız evlenmişler, ama gene at kılığına giren delikanlı, kızdan sırrını saklamasını istemiş. Bir süre sonra küçük kız eşinin sırrını ablalarına söylemiş, ve delikanlı kılığında cirit oynayan eşinin at derisini yakmış. Bunun üzerine delikanlı güvercin olup uçmuş. Kız eşini aramaya çıkar, bir çok güçlüklerden sonra onu dev olan ailesinin yanında bulur. Oğlan ile kız devlerden çeşitli kılıklara girerek kurtulurlar."⁶¹

"Kırk odalı bir konakta oturmayı isteyen fakir bir kız, ücreti kırk gün ödemek üzere kırk odalı bir konak satın alır, içine yerleşir. Bu konağa girenlerin sabaha ölüleri çıkarmış. Komşular bunu bildikleri için yeni gelene bir tepsi yemek getirirler. Kız tepsinin başına oturur, pat diye içeri bir kedi girer. Kız: 'Kırk odalı konağı veren Allah yemeğimi de verdi. Bir de bana can yoldaşı kedi yollağı.' der. Kız kediyi de karşısına oturtur, beraberce yemek yerler. Yemekten sonra fakir kız postekisini kedinin altına yayar, feracesini de üstüne örter. Kendisi kuru yerde yatar. Kız sabah uyandığında kedinin yattığı yerde, yumurtadan büyük parlak bir taş bırakıp gittiğini görür. Sonraki günlerde de kedi akşamları âniden gelir, yemek yer, kızla beraber yatar, sabahları ona görünmeden ortadan kaybolurmuş. Her sefer de o taşlardan bir tane yattığı yere bırakır gidermiş. Kız bu taşlardan birini bir kuyumcuya satar, zengin olur. Bir gece kız uyumaz kediyi izler, kedi mücevher ağaçlarıyla dolu bahçelerden geçip bir saraya varır. Sarayda kedi insan kılığına girer, onu güzel bir kadın karşılar. Benli Bahri diye çağırdığı bu delikanlıya kadın bir bardak şerbet ıçırır. Şerbeti içen Benli Bahri'nin uyuyup uyumadığını kontrol etmek için ayağına şiş batırır. Uyuduğunu anlayınca arap lala'nın yanına gider. Kız sessizce evine döner. Ertesi gece kedi gelince ona gördüklerini anlatır, ayağının altındaki şiş yarasını da gösterir. Peri Padişahının oğlu olan kedi orada bir silkinir, yakışıklı bir delikanlı olur. Kıza: 'Karımla lalandan intikamımı alacağım ama o gece gittiğin yol, yedi yıllık koydur. Beni yedi yıl göremeyeceksin.' der ve ortadan kaybolur. Benli Bahri yedi yıl sonra geri döner, kızla evlenir ve mutlu olurlar."⁶²

Bu örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür, ancak bu kadarının konuyu açıklamaya yeterli olduğu kanaatindeyiz. Masallarda hayvan biçiminde görünüp, daha sonra

